

Laszák Ildikó:

A deportálások leállítása és nemzetközi visszhangja

Magyarország német megszállása

1944 tavaszán Európa egyetlen, viszonylag még érintetlen zsidó közössége Magyarországon élt. Az 1938-tól egymás után életbe lépő zsidótörvények ugyan korlátozták a magyar zsidóság jogait, gettósításukra és tömeges deportálásukra nem került sor. Kállay Miklós kormánya visszautasította az ezzel kapcsolatos sorozatos német követeléseket.

Az 1944. március 19-i német megszállással ez a relatív biztonság egy szempillantás alatt semmivé lett. A megszálló csapatokkal együtt Magyarországra érkezett a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA) zsidóügyi osztályának parancsnoka, Adolf Eichmann SS-alezredes is. Eichmann és emberei pályafutásuk legnagyobb kihívása előtt álltak, a gyorsan romló katonai helyzet ellenére 770-780 ezer még élő magyar zsidó deportálását kellett megszervezniük. Az Eichmann-kommandó, mely néhány tucat tisztből és tiszthelyettesből állt, nem lett volna képes egyedül lebonyolítani a holokauszt történetének legnagyobb deportálási és megsemmisítő akcióját. A magyar hatóságok együttműködésének köszönhetően azonban alig több mint három hónap elteltével csak Budapesten és a munkaszolgálatos alakulatokban maradtak zsidók, a vidéki zsidóság deportálása végbement.¹

A magyar és német hatóságok a megszállást követően néhány óra alatt, kész névlisták alapján több száz ellenzéki és antifasiszta politikust, újságírókat, rendőrtisztet tartóztattak le. A listákon számos zsidó üzletember és értelmiségi is szerepelt, de emellett sokat fogtak el a pályaudvarokon, járműveken vagy a nyílt utcán igazoltatott zsidók közül is. A megszállást követő letartóztatási hullám lényegében felszámolta a németekkel szembeni amúgy is gyenge ellenállást.² Horthy Miklós kormányzó a helyén maradt, és némi hezitálás után kinevezte az új kollaboráns kormányt. A március 22-én megalakuló kormány élére a lelkes németbarát, fajvédő antiszemita Sztójay Döme, volt berlini követ került. A belügyminiszteri posztot Jaross

¹ Kádár – Vági 2005, 105-106. o. és Vági 2002, 81-82. o. Itt köszönöm meg Vági Zoltánnak és Kádár Gábornak a cikk megírásához nyújtott segítségét és észrevételeit.

² Kádár – Vági 2005, 105. o. és Stern, 2004, 308-309. o.

Andor kapta, politikai államtitkára Baky László, a zsidóügyek irányításáért felelős államtitkára pedig Endre László lett.³

Az új kormány példátlan gyorsasággal nekikezdett a “zsidókérdés végleges megoldásának”. Az 1944. március 29-i minisztertanácsi ülésen született rendelet április 5-től kötelezővé tette a sárga csillag viselését minden hatodik életévet betöltött zsidó személy számára.⁴ Két nappal később, Endre Eichmannal folytatott megbeszélése alapján megfogalmazta a “zsidók lakhelyének kijelölésére” vonatkozó titkos rendeletet.⁵ Bár a gettósításról szóló rendelet hivatalosan csak április 28-án jelent meg, az akció már április 16-án megkezdődött Kárpátalján, és június végére az egész ország területén befejeződött. Április végére a magyar és német hatóságok megegyeztek az általános deportálások kérdésében. Az első két vonatszerelvény április 29-én és 30-án hagyta el Magyarországot. Utasait olyan zsidók közül válogatták ki, akiket a megszállás első napjaiban tartóztattak le, és a budapesti börtönökben, valamint a kistarcsai és bácstopolyai internáló táborokban tartottak fogva.⁶

Május 15-én megindult a zsidók tömeges deportálása, melynek következtében rekordgyorsasággal, 56 nap alatt a hivatalos német adatok szerint 437 ezer⁷, valójában a németek által letartóztatott és deportált zsidókkal együtt 450 ezer embert hurcoltak el az országból. A magyar zsidóság 97 százalékát Auschwitz-Birkenaubába deportálták, ahol 80-90 százalékukat a megérkezés utáni néhány órában elgázosították.⁸ Horthy, aki 1944 tavaszán a zsidóügyek intézésében szabad kezet adott a kormánynak, végül július 7-én leállította a deportálásokat. Döntésében számos tényező szerepet játszott. A kormányzót egyrészt komolyan nyugtalaníthatták az egyre szaporodó külföldi tiltakozások és a gyorsan romló katonai helyzet, másrészt pedig az auschwitzi jegyzőkönyvek nyilvánosságra kerülése is politikája átgondolására sarkallta. XII. Pius pápa sokáig nem emelte fel a szavát az európai zsidóság tervszerű kiirtásával szemben. 1944. június 6-án azonban Róma felszabadult, melynek következtében a nácik zsidópolitikájáról eddig hallgató pápa is határozottabb lépésre

³ Karsai 2001, 237. o.

⁴ Karsai – Molnár 1994, 486. o.

⁵ Karsai – Molnár 1994, 140-142. o., a 6163/1944 B.M. rendelet szövegét lásd Benoschofsky – Karsai, E. 1958, 124-127. o.

⁶ Kádár – Vági 2005, 156. o.

⁷ Veessenmayer birodalmi teljhatalmú megbízott 1944. július 9-i távirata Ribbentrop birodalmi külügyminiszterhez, melyben 437 402 deportált zsidóról jelent. Karsai, E. 1967, 147-148. o.

⁸ Kádár – Vági 2005, 106. o.

szánta el magát, június 25-én személyes kérést intézett Horthyhoz. Rooseveltnél június 26-án, a svéd király pedig június 30-án követte a pápa példáját.

A szövetségesek előrenyomulása Magyarország és a tengelyhatalmak összeomlásával fenyegetett. Az amerikai csapatok június 6-án sikeresen partra szálltak Normandiában, és elfoglalták Cherbourgot. A szovjet erők is könnyörtelenül nyomultak előre, elfoglalták Vityebszket a Drina folyó mentén, és készültek átkelni a Dnyeperen. A japán flotta is vereséget szenvedett a Távols-Keleten.⁹ 1944 tavaszára már számos információ, dokumentum szivárgott ki a náci halálgyárról is, a világ közvéleménye nem hallgatható már sokáig.

Az Auschwitz-jegyzőkönyv

A közhiedelemmel ellentétben már 1942 őszétől többen rendszeresen tájékoztatták a szövetséges és semleges országok kormányzati szerveit a Kelet-Európában élő zsidók ellen elkövetett tömeggyilkosságokról és a megsemmisítő táborokról. A magyar politikai vezetés is már 1942-43 folyamán pontosan tisztában volt azzal, mit jelent a náci Németország zsidópolitikája.

1944 nyarán a Központi Zsidó Tanács számos beadvánnyal és dokumentummal bombázta Horthyt és a keresztény egyházi vezetőket a deportálások leállítására érdekében.¹⁰ A zsidó vezetőknek számos információforrása volt. Kapcsolatot tartottak fenn a különböző külföldi zsidó szervezetekkel, emellett szlovák és lengyel menekültektől valamint egyes magyar és német tisztoktól, katonáktól szintén értékes információkhoz juthattak. A magyar zsidóság deportálásának idején kerültek nyilvánosságra azok a beszámolók is, amelyek Auschwitz-Birkenauból megszökött foglyoktól származtak. Az egyik leghíresebb szökés 1944. április 7-én történt. Két szlovák zsidó, Rudolf Vrba és Alfred Wetzler azért, döntött a szökés mellett, hogy informálja a világot az Auschwitzban zajló tömegmészárlásról. Mindketten írnokok voltak, ezért viszonylag szabadon mozoghattak a táborban. Az ellenállási mozgalom csatornáin keresztül kapcsolatba léptek a Sonderkommandóban és a tábori adminisztrációnál dolgozó foglyokkal. Megszerezték és lemásolták a tábor valamint a krematóriumok alaprajzát, meghallgatták a Sonderkommando beszámolóit, összegyűjtötték az SS-vezetők fontosabb adatait. A két fogoly a drámai szökés és tíznapos utazás után végül eljutott Szlovákiába, ahol

⁹ Braham 1997, 832-833. o.

¹⁰ Stern 2004, 316-328. o.

a Zsidó Tanács zsolnai irodáján részletesen beszámolt az Auschwitz-komplexumban zajló eseményekről. Elmondásuk alapján készült el egy mintegy 60 oldalas jelentés, az ún. Auschwitz-jegyzőkönyv. Vrba és Wetzler megrázó beszámolóját, néhány héttel később két újabb auschwitzi szökevény is alátámasztotta.¹¹

A jegyzőkönyvet a szlovákiai zsidó tanács titkos csatornákon keresztül szinte azonnal eljuttatta a budapesti, isztambuli, genfi és londoni zsidó szervezeteknek. Magyarországra, az április 28-án Pozsonyban tartózkodó dr. Kasztner Rezső hozta. Kasztner a Budapesti Mentőbizottság tagja volt. Az ő feladata lett volna, hogy a német nyelvű dokumentumot eljuttassa Horthyhoz és Serédi Jusztinián hercegprímáshoz.¹² Máig érthetetlen okokból azonban csak két hónap elteltével került nyilvánosságra a jegyzőkönyv. Kasztner a budapesti Mentőbizottság tevékenységéről szóló beszámolójában lényegében hallgatott ezekről a dokumentumokról.¹³ Az SS-szel történő tárgyalásai sikere érdekében óvakodott a jegyzőkönyv tartalmának nyilvánosságra hozatalától.¹⁴

A Zsidó Tanács tevékenysége hasonlóan ellentmondásos az auschwitzi jegyzőkönyvekkel kapcsolatban. A magyar zsidóság vezetői legkésőbb május első felében tudomást szerezhettek arról, milyen sors vár a deportáltakra. Különböző megfontolásokból azonban elmulasztották időben informálni hittestvéreiket, a hazai és nemzetközi közvéleményt, valamint a semleges és szövetséges országok katonai és politikai vezetését.¹⁵ A jegyzőkönyveket csak június második felében kezdték terjeszteni, amikor már javában folyt a hazai zsidóság elhurcolása.

A világ közvéleménye szintén nehézkesen reagált a beszámolókra. Svájcba és valószínűleg Svédországba is csak június 19-20-án jutott el a jegyzőkönyv.¹⁶ A svájci sajtóban megjelent cikkek ellenére igazán összehangolt tiltakozáspolitikát nem jött létre, a közvélemény rémhírnek tartotta az egészet. A semleges országok és a Vatikán inkább törődtek szigorú semlegességük megőrzésével, minthogy felszólaljanak a magyar zsidók érdekében. A pápa és a svéd király kérése is titkos diplomáciai üzenetként érkezett Horthyhoz. Az Egyesült Államok is csak 1944 novemberében tette közzé a jegyzőkönyvet, amikor már megkezdődött

¹¹ Braham 1997, 784-786. o.

¹² Haraszti 2005, 10. o.

¹³ Braham, 1997, 786. o.

¹⁴ Haraszti 2005, 10. o.

¹⁵ Haraszti 2005, 14. o.

¹⁶ Bajtay 1994, 44. o.

az auschwitzi krematóriumok leszerelése és az elgázosításra vonatkozó bizonyítékok eltüntetése.¹⁷

A minisztertanács ülései

Amint arról Sztójay a március 29-i minisztertanácsi ülésen is beszámolt, a zsidóellenes intézkedésekkel kapcsolatban Horthy szabad kezet adott a kabinetnek.¹⁸ A kormány tagjai rendszerint jóváhagyták Jaross (főleg Endre által kezdeményezett és végrehajtott) intézkedéseit, és csak június elején kezdték firtatni ezek esetleges nemzetközi következményeit. Egyedül Jungerth-Arnóthy Mihály külügyminiszter-helyettes igyekezett felhívni a figyelmet, milyen károkat okoz Magyarország külföldi megítélésében a deportálások folytatása. Jungerth-Arnóthy álláspontja a bel- és külföldi nyomás erősödésével egyre határozottabbá vált, melyet a június 21-i minisztertanácsi ülésen ki is fejtett. Rámutatott arra, hogy már ekkor az amerikai szenátus határozatban tiltakozott¹⁹ a magyar kormány embertelen eljárása ellen, valamint szóba került a pápai nuncius²⁰ és egyéb semleges országok követeinek tiltakozása. Ugyanebben az időben Románia fellépett a zsidók védelmében, és felajánlotta, hogy lehetővé teszi a Palesztinába való utazásukat.²¹

A külügyi előterjesztést a miniszterek ellenszenvvel fogadták. Jaross válaszában odáig ment, hogy tagadta a vagonok túlszűfoltóságára és az embertelen körülményekre vonatkozó megjegyzéseket. Endre még arcátlanabban számolt be a gettósítási és deportálási folyamatról. Nyilatkozatában, melynek célja a minisztertanács mérsékeltebb tagjainak megnyugtatása volt, egyúttal rávilágított a zsidóellenes hadjárat módjára és saját elvakult antiszemitizmusára is.²²

Sem a június 21-i, sem a 23-i minisztertanácsi ülésen nem született érdemi döntés a deportálások leállításáról. Mindössze annyi történt, hogy Endrét és Bakyt utasították: az intézkedéseket emberségesen hajtsák végre.²³ A június 21-i ülésen hangzott el először, hogy a németországi “munkára” bocsátott zsidó férfiakkal együtt azért viszik ki az asszonyokat és a

¹⁷ Braham 1997, 790-791. o.

¹⁸ Szinai – Szűcs 1962, 450. o.

¹⁹ Lévai, 1946a, 48-49. o.

²⁰ A budapesti nuncius már a deportálások kezdetén, 1944. május 15-én küldött tiltakozó jegyzéket a magyar kormányhoz. Szinai – Szűcs 1962, 450. o.

²¹ Lévai 1946a, 48-49. és 52-53 o.

²² Braham 1997, 825-829. o. illetve Karsai – Molnár 2004, 748-756. o.

²³ Lévai 1946a, 52-53 o. és Braham 1997, 829. o.

gyerekeket, mert a németek szerint a zsidók nyugodtabban dolgoznak, ha tudják, hogy a családjuk is a közelükben van. Ezt a magyarázatot Sztójay megismételte a külföld megnyugtatóására írt táviratában, június 26-án.²⁴

Horthy álláspontja

Horthy már június 6-i levelében arra emlékeztette Hitlert, hogy a klessheimi kastélyban tett ígérete értelmében visszavonják a megszállt erőket, amennyiben “megfelelő” kormány alakul Magyarországon.²⁵ Hitler viszont világosan leszögezte, hogy nem hajlandó erre, amíg a zsidókérdést teljesen „meg nem oldják” az országban.²⁶ Feltehetően Horthy ennek következtében kezdte átgondolni a zsidókérdés kezelésével kapcsolatos magatartását. Kétségtelen, hogy ekkorra már számos dokumentum a birtokában volt, melyek rámutattak a deportálás során elkövetett brutalitásokra és a magyar hatóságok tevékeny részvételére.²⁷ Követelni kezdte a zsidók bizonyos kategóriáinak mentesítését, valamint Baky és Endre leváltását, azonban nem rendelte el a deportálások teljes felfüggesztését.²⁸

Horthyt több oldalról is igyekeztek rávenni a deportálások leállítására. Auschwitz realitásáról fia, ifj. Horthy Miklós is beszámolt, miután őt Pető Ernő, a Központi Zsidó Tanács egyik vezetője tájékoztatta, az Auschwitz-jegyzőkönyv alapján.²⁹ A kormányzót cselekvésre ösztönözte Esterházy Móric gróf és bizalmasa, Bethlen István gróf is, aki ebben az időben rejtőzködni kényszerült.³⁰ A kormányzó külföldről is egyre hangosabb tiltakozásnak volt kitéve. Eleinte csak elszórtan foglalkoztak a külföldi újságok a magyar zsidók ellen hozott intézkedésekkel. Júliusban azonban Krausz Miklós, a budapesti Palesztina Hivatal vezetője elküldte Svájcba az auschwitzi jegyzőkönyvek rövidített változatát a vidéken lefolytatott gettósítási és deportálási akció összefoglalójával együtt. Egyik napról a másikra sajtókampány szerveződött az üldöztetések ellen. Az újságok megrázó részletességgel tárták fel a gettósítás és a deportálás folyamatát, részleteket közöltek Auschwitzról és elítélték Magyarországot

²⁴ Lévai 1946a, 51. o. és 54-55. o.

²⁵ Szinai – Szücs 1962, 454-456. o. és Horthy 1990, 280-294. o.

²⁶ Lévai 1948, 214. o.

²⁷ Braham 1997, 823. o.

²⁸ Szinai – Szücs 1962, 450-454. o.

²⁹ Braham 1997, 784-792. o. és 831. o.

³⁰ Szinai – Szücs 1962, 460. o.

magatartását. A svájci sajtóban megjelent cikkeket átvette a szövetséges és semleges országok sajtója is.³¹

Miután Róma felszabadult a német megszállás alól, a pápa végül cselekvésre szánta magát, és június 25-én személyes táviratot intézett Horthyhoz, amelyben arra kérte a kormányzót, hogy “e nemes és lovagias nemzet kebelén belül ne hosszabbítsanak és súlyosbítsanak a szenvedések, melyeket nagyszámú szerencsétlen nemzetisége vagy faji származása miatt már oly rég óta keservesen visel”.³² Horthy válaszában arról biztosította a Szentszékét, hogy ő már most is mindent megtesz, ami hatalmában áll, és arra kérte a pápát, hogy e súlyos megpróbáltatások idején is őrizze meg kegyelmében a magyar népet.³³ Noha a minisztertanácsi üléseken még napokig nem született az üldözöttek számára kedvező határozat már felvetődött a gondolat, hogy ha a kérdésben Magyarország nem mutat engedményt, talán hosszú évtizedekre lemondhat a Vatikán morális támogatásáról és barátságáról.³⁴

Roosevelt elnök június 26-án, V. Gusztáv svéd király pedig június 30-án követte a pápa példáját. Az amerikai tiltakozó jegyzék élesen bírálta Magyarország politikáját, és figyelmeztetett, hogy a felelősök nem fognak büntetlenül maradni. A svéd király XII. Piuszhoz hasonlóan Horthy személyes közbenjárását kérte a még megmenthető zsidók érdekében.³⁵ Horthy, miután megkapta a pápa táviratát, június 26-án összehívta a koronatanácsot. Ekkor már a kezében volt a protestáns egyházak püspökei által aláírt tiltakozó levél is. Ismét felvetette Endre és Baky menesztését az államtitkári pozícióból, ám tényleges eltávolításukra csak jóval később került sor.³⁶ A koronatanács ülésén Horthy arra utasította a kormányt, hogy tegye meg a szükséges lépéseket és a “budapesti zsidók deportálását szüntessék be.”³⁷ A kormányzó kijelentése kifejezetten a budapesti zsidóság sorsára vonatkozott, ezzel magyarázható, hogy a vidéki zsidóság deportálása a koronatanács ülése után is programszerűen folytatódott.³⁸

³¹ Lévai 1946b, 165-170. o.

³² XII. Pius pápa Horthyhoz intézett táviratából idézi Lévai 1946c 21. o.

³³ Lévai 1946c, 21. o.

³⁴ Lévai, 1946a, 61. o.

³⁵ Lévai 1946a, 56-59. o. és 72-74. o. és Karsai, E. 1967, 58-60. o.

³⁶ Nyilatkozat-tervezet Horthy kormányzó részére a Koronatanács ülésére. 1944. június 26. Karsai, 1967, 3-6. o.

³⁷ Lévai, 1946b, 174-175. o.

³⁸ Lévai 1946a, 56. o.

Június 28-án a minisztertanács újra összeült. Jungerth-Arnóthy ismertette a Szentszék álláspontját a zsidókérdésben, valamint a Svéd Vöröskereszt, a Jewish Agency, az Amerikai Háborús Menekültügyi Hivatal (War Refugee Board), és a protestáns egyházak kérelmeit. A Svéd Vöröskereszt az árván maradt gyerekek és szegények segélyezése mellett a svéd állampolgárságú vagy svéd rokoni kapcsolatokkal rendelkező zsidók kivándoroltatását kérte a magyar kormánytól. A War Refugee Board segítséget ajánlott a gettókban és táborokban élő zsidóknak, míg a Jewish Agency mintegy 7000 zsidó személy számára próbálta elérni, hogy Palesztinába emigrálhasson. A minisztertanács, akárcsak a koronatanács, nem intézkedett a deportálások leállításával kapcsolatban. Elfogadta a svéd és a svájci kivándorlási tervekkel kapcsolatos javaslatot, de elutasította a War Refugee Board javaslatát.³⁹

A deportálások leállítása

Mialatt a kormányzó és a minisztertanács arról vitatkozott, hogy véget vessenek-e a deportálásoknak, a zsidótlanító osztagok befejezték akcióikat a IV. zónában, és készen álltak az V. zóna zsidótlanítására.⁴⁰ Június 31-én küldött táviratában Edmund Veessenmayer, Németország teljhatalmú megbízottja biztosította feletteseit, hogy a budapesti zsidóság deportálása ugyan körülbelül tíz napos halasztást szenved, de a főváros környékén élő zsidók koncentrációja már megkezdődött.⁴¹

Néhány nappal később, július 6-án Horthy végül úgy döntött, hogy minden további deportálásnak véget vet.⁴² A már említett okok mellett, ebben döntő tényezőnek bizonyult Horthy meggyőződése, hogy Baky László – a csendőrséget felügyelő államtitkár a belügyminisztériumban – és nemzetiszocialista elvbarátai puccsot terveznek ellene.⁴³ Június utolsó napjaiban több ezer csendőrt vezényeltek Budapestre, olyan indokkal, hogy zászlószentelő ünnepségen vesznek részt, majd felügyelik a zsidók átköltöztetését a sárga

³⁹ Lévai 1948a, 66-67. o.

⁴⁰ Braham 1997, 837. o.

⁴¹ Veessenmayer birodalmi megbízott távirata Ribbentrop külügyminiszterhez, 1944. június 30. Ránki et al. 1968, 872. o.

⁴² Veessenmayer birodalmi teljhatalmú megbízott távirata Ribbentrop birodalmi külügyminiszterhez 1944. július 6. In: Karsai, E. 1967, 77-83. o. illetve Ránki et al. 1968, 873-874. o.

⁴³ Karsai, 2001, 249. o.

csillagos házakba. A csendőrök megjelenése Horthy azonnali ellenintézkedésre sarkallta.⁴⁴ Magához hívatta Farago Gábort, a csendőrség főparancsnokát, valamint a galántai és nagyváradai csendőrzászlóalj vezető tisztjeit, és utasította őket, hogy térjenek vissza állomáshelyeikre. Ezután Lakatos Géza tábornokkal együttműködve katonaságot vezényelt Budapestre, többek között egy páncélos ezredet Esztergomból. Ezután lecserélte a csendőregységek Baky-párti tisztjeit és arra utasította őket, hogy hagyják el a fővárost.⁴⁵ Horthy július 7-én hozta nyilvánosságra döntését, ezzel a német megszállás óta először gyakorolta kormányzói hatalmát a zsidókérdésben. A deportálások veszélye átmenetileg elmúlt, ám ezzel a lépéssel csak a fővárosi zsidóság menekült meg. Jaross, Bakyal és Endrével együttműködve, mindent megtett, hogy meghiúsítsa a kormányzó terveit. A deportálások még két napig folytatódtak, ezalatt a monori és a békásmegyeri gyűjtőtáborokból elhurcolták a főváros környékén élő zsidókat.⁴⁶ A külföldi követek értetlenül és felháborodással szemlélték, hogy Magyarország a deportálás beszüntetésének ígérete mellett is tovább folytatja azt.

Az első napokban szemmel látható volt, hogy sem Horthy, sem a kormány nem ura a helyzetnek. Veessenmayer a zsidótlanítás azonnali folytatását követelte. Horthy kijelentette, hogy a kikeresztelkedettek és a munkaszolgálatosok kivételével hajlandó a budapesti zsidóság deportálásához hozzájárulni, "súlyt fektet azonban arra, hogy kerüljék az eddigi durva bánásmódot, mert az ellentmond egész természetének".⁴⁷ A deportálások kérdése az elkövetkező másfél hónapban továbbra is napirenden maradt. A németek dühöngtek. Bár deportálások minél hamarabbi folytatását követelték, az állandóan romló katonai helyzetből adódóan kénytelenek voltak ezzel kapcsolatos törekvéseiket háttérbe szorítani. A háborúnak ebben a szakaszában Németország számára létfontosságú volt Magyarország katonai és természeti erőforrásainak teljes kiaknázása. A július 12-i minisztertanácsi ülésen Sztójay ismertette Hitler döntését, miszerint a deportálások folytatása fejében hozzájárul a svájci, svéd és amerikai kérések teljesítéséhez, amelyek nyomán néhány ezer zsidó elhagyhatja az

⁴⁴ Baky augusztus végéig a helyén maradt a belügyminisztériumban, ami szintén azt támasztja alá, hogy nem beszélhetünk tényleges puccskísérletről. Karsai – Molnár 1997, 454. o.

⁴⁵ Braham 1997, 838-840. o.

⁴⁶ Braham 1997, 740-741. o. illetve Veessenmayer július 6-i távirata a birodalmi külügyminiszternek. Karsai, E. 1967, 106-107. o.

⁴⁷ Ránki 1968, 878-879. o.

országot. A miniszterelnök felszólította Veessenmayert, hogy a németek sürgősen cáfolják meg a krematóriumokról és elgázosításokról szóló külföldi híreket.⁴⁸

A kormány több oldalról is állandó nyomásnak volt kitéve. Míg a németek a zsidótlanítás folytatását kérték számon, a Zsidó Tanács memorandumban ecsetelte a zsidó közösség gyászos helyzetét, és a deportálások végleges felfüggesztését kérte.⁴⁹ Augusztus folyamán a minisztertanácsi üléseken többször is felvetődött az újabb deportálási akciók terve.⁵⁰ Jaross ezek során konkrét javaslatokkal is előállt, hogyan lehetne minél hatékonyabban megszervezni a budapesti zsidók elszállítását. Jaross leváltása után az új belügyminiszter, Bonczos Miklós ígéretében augusztus 25-re időzítette a deportálások folytatását.⁵¹ Az akció kezdete előtt két nappal azonban Románia kilépett a háborúból – nem egyszerűen fegyverszünetet kért, hanem át is állt a szövetségesek oldalára, hadat üzenve Németországnak és Magyarországnak.⁵² A megváltozott hadi helyzetnek köszönhetően a kormány végleg elállt a további deportálásoktól.

Eichmann egyedi akciói

Eichmann nem nyugodott bele a deportálások leállításába. Horthy tilalma ellenére újabb transzportot tervezett az internálótáborok rabjainak kiszállítására. Már a német megszállás előtt is működött Magyarországon néhány internáló tábor, ahol főként politikai foglyokat és tisztázatlan állampolgárságú menekülteket – köztük zsidókat is – őriztek. A leghírhedtebbek közé tartozott a Budapeستől néhány kilométerre fekvő kistarcsai internáló tábor is. Az internáltak száma rendszerint 1500 és 2000 között mozgott a táborban.⁵³ Innen indították az első Auschwitzba tartó vonatot április 28-án.

Július 14-én Kistarcsáról és az Országos Rabbiképző Intézetből mintegy 1500 főt a budapesti Gyűjtőfogházba vittek, ahonnan Auschwitzba irányították a transzportot. A kistarcsai tábor tisztességes parancsnoka, Vasdényei István viszont értesítette a Zsidó Tanács tagjait Eichmann akciójáról, akik riasztották a kormányzót, valamint az egyházak és a semleges országok diplomáciai képviselőit. A hathatós közbenjárásnak köszönhetően Horthy kérdőre

⁴⁸ Az 1944 július 12-i minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve Karsai, E. 1967, 158-160. o.

⁴⁹ Munkácsi 1947, 203-206. o.

⁵⁰ Karsai, E. 1967, 329-330. o. és 377-380. o.

⁵¹ Veessenmayer jelentései a birodalmi külügyminiszterhez Karsai, E. 1967, 388-393. o.

⁵² A Külügyminisztérium körtávirat-tervezete a deportálások végleges megszüntetéséről Karsai, E. 1967, 433. o.

⁵³ Braham 1997, 849. o.

vonta Jarost, és a szerelvényt, mely ekkor már Hatvannál járt, visszafordították.⁵⁴ Úgy tűnt, a zsidók megmenekültek. Eichmann valósággal őrjöngött, és továbbra sem tett le tervéről. Hogy kijátssza Horthyt és a Zsidó Tanácsot, július 19-én a Zsidó Tanács minden tagját a svábhegyi főhadiszállásra csalta, ahol megbeszélés ürügyén egész nap a külvilágtól elszigetelve tartotta őket. Eközben a Franz Novak SS-százados vezette Gestapo egység egy magyar osztaggal együtt betört a kistarcsai táborba, ahol gyorsan összeszedték a korábbi transzport 1220 tagját. A foglyokat Rákoscabán, ütlegelések közepette vagonírozták be, és elindult velük a vonat Auschwitz felé. Mire a Zsidó Tanács tagjait hazaengedték, a deportáltak már elhagyták az országot.

Az illegális deportálás haragra gerjesztette Horthyt, és külföldön is heves tiltakozást váltott ki. A magyar diplomácia igyekezett rámutatni arra, hogy az akciót a német hatóságok hajtották végre, a magyar kormány tudta és beleegyezése nélkül.⁵⁵ A kormány tiltakozása ellenére, július 24-én hasonló incidensre került sor a sárvári internálótáborban is. A kistarcsaihoz hasonló módon Eichmann embereivel újabb 1500 zsidót ragadott el.⁵⁶ Ezzel a két utolsó transzporttal lezárult a tömeges deportálások időszaka Magyarországon. Szálasi Ferenc hatalomátvételéig a megmaradt budapesti zsidóság számára néhány nyugodtabb hét következett.

Braham szavaival élve, a magyar holokauszt tele van ellentmondásokkal. Magyarország akkor védte zsidó állampolgárait, amikor közvetlen szomszédjai tömegesen küldték őket a halálba. 1944 tavaszán és nyarán, amikor már sem Románia sem Szlovákia nem folytatta zsidó állampolgárai üldözését, a magyar hatóságok lelkesen láttak hozzá a hazai zsidóság elpusztításához. A reménytelen katonai helyzet ellenére a teljes magyar állami apparátus kivette a részét honfitársai összegyűjtéséből és deportálásából. A magyar és német hivatalos szervek páratlan együttműködésének következtében mindössze 56 nap elég volt arra, hogy a háború előtti Európa harmadik legnagyobb zsidó közössége nagyrészt elpusztuljon. Kétszáz ezer magyar hivatalnok fegyelmezett, olykor lelkes közreműködése nélkül Eichmann és kommandója nem lett volna képes több mint négyszáz ezer ember elhurcolására. A zsidóság deportálásának megszervezésére személyesen Magyarországra érkező Eichmann mindössze két vonatot tudott magyar közreműködés nélkül Auschwitzba küldeni. A Gestapo által

⁵⁴ Stern 2004, 331. o.

⁵⁵ Bothmer berni követ távirata a kistarcsai és sárvári deportálások ügyében, és a Külügyminisztérium válasza Karsai, E. 1967, 422-423. o.

⁵⁶ Braham 1997, 850-851. o.

letartóztatott zsidókkal együtt a náciknak mindössze 11-12 ezer ember elfogására és elszállítására volt kapacitásuk.

Horthy szerepe a magyar zsidóság pusztulásában és részleges megmentésében a mai napig éles viták tárgya. Budapest zsidósága ugyan az ő közbenjárásának köszönheti életét, ez a tény azonban nem annullálja a vidéki deportálásokkal kapcsolatos történelmi felelősségét. Nem valószínű, hogy döntését a deportálások leállításáról elsősorban a budapesti zsidók iránti könyörület vezérelte. A kormányzó sokkal inkább saját pozícióját féltette Bakyval és társaival szemben. Az is tény, hogy a megszállás első hónapjaiban tüntetőleg visszavonult a zsidókérdéssel kapcsolatos ügyektől, ám egyúttal egy olyan – általa kinevezett – antiszemita kormány kezébe adta a döntés jogát, akik készségesen kiszolgálták a német érdekeket. Ezzel a lépésével Horthy hallgatólagosan beleegyezett a deportálások végrehajtásába. 1944. május-júniusában egyre több információt kapott a deportálások realitásáról és lehetősége lett volna arra, hogy elrendelje azok felfüggesztését. Július 6-i döntésének eredménye nyilvánvalóvá teszi, hogy még mindig volt annyi hatalma, hogy szembeszegüljön Hitlerrel, és ezzel megmeneküljön a hazai zsidóság. Mire azonban megtette ezt a lépést, a magyar zsidók többsége már halott volt.

Felhasznált irodalom

BAJTAY, P. (szerk.) (1994). Emberirtás, Embermentés – Svéd követjelentések 1944-ből; Az Auschwitzi Jegyzőkönyv. Budapest, Katalizátor Iroda

BENOSCHOFSKY, I – KARSAI, E (szerk.) (1958). Vádirat a náciizmus ellen 1. Dokumentumok a magyar zsidóüldözés történetéhez. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete

BRAHAM, R.L. (1997). A népirtás politikája – a Holocaust Magyarországon. I-II. Kötet. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó

HARASZTI, GY. (2005). Auschwitzi jegyzőkönyv. Budapest, Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó

HORTHY, M. (1990). Emlékirataim. Budapest, Európa Könyvkiadó

KÁDÁR, G. – VÁGI, Z. (2005). Hullarablás – A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése. Budapest, Jaffa Kiadó

KARSAI, E. (1967). Vádirat a náciizmus ellen 3. Dokumentumok a magyar zsidóüldözés történetéhez. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete

KARSAI, L. (2001). Holokauszt. Budapest, Pannonica Kiadó

KARSAI, L. – MOLNÁR, J. (szerk.) (1994). Az Endre – Baký – Jaross per. Budapest, Cserépfalvi

KARSAI, L. – MOLNÁR, J. (szerk.) (2004). A magyar Quisling-kormány – Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt. Budapest, 1956-os KHT.

LÉVAI, J. (1946a). Fehér könyv: Külföldi akciók magyar zsidók megmentésére. Budapest, Officina

LÉVAI, J. (1946b). Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről. Budapest, Officina

LÉVAI, J. (1946c). Szürke könyv: magyar zsidók megmentéséről. Budapest, Officina

LÉVAI, J. (1948). Zsidósors Magyarországon. Budapest, Magyar Téka

MUNKÁCSI, E. (1947). Hogyan történt? – Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához. Budapest, Renaissance Kiadó

RÁNKI, GY. – PALMÉNYI, E. – TILKOVSKY, L. – JUHÁSZ, GY. (szerk.) (1968). A Wilhelmstrasse és Magyarország – Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944. Budapest, Kossuth Kiadó

STERN, S. (2004). Emlékirataim; Versenyfutás az idővel! – A “zsidótanács” működése a német megszállás és a nyilas uralom idején. Budapest, Babel Kiadó

SZINAI, M. – SZÜCS, L. (szerk.) (1962). Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, Kossuth Kiadó

VÁGI, Z. (2002). Endre László – Fajvédelem és bürokratikus antiszemitizmus a közigazgatási gyakorlatban 1919-1944. In: BRAHAM, R.L. (szerk.): Tanulmányok a holokausztról II. 81-153. o. Budapest, Balassi Kiadó